له بارەی رێبازەكانی سۆفیزم له كوردستاندا*

د. جەعفەر عەلی

وەك چۆن لەبارەی زاراوەی سۆفی و پێناسەكردنی سۆفیزم، بیروبۆچوونی سۆفیگەران و زانایان و نووسەرانی كۆن و نوێ بە رۆژهەلاتناسە رۆژئاواییەكانیشەوە لە یەكتری جیاواز بوون. بەهەمان شێوە ئەو جیاوازییانە لەبارەی سەرەتاكانی دەركەوتن، رەچەلەك و پێشەنگانی سەرەتای رێبازەكانی تەریقەتەكانی سۆفیزم، بلاوبوونەوەو ناكۆكییەكانیان، بەشدارییان لە جولانەوە سیاسییەكان و كاریگەرییان بەسەر شێوازی بیركردنەوەو جۆری رەفتار و سایكۆلۆجیای پەیرەوكار و لایەنگرو مریدەكانیاندا دەبینین.

سۆفیزم لە كوردستاندا یەكێكە لەو دیاردە رۆحییانەی جگە لەوەی پانتاییەكی فراوانی لە كۆهەستی كۆمەلایەتی (الشعور الجماعي الإجتماعي)ی خەلكی كورد داگیركردووە، كاریگەری زۆریشی بە هەردوو دیوی پۆزەتیڤ و نێگەتیڤدا بەسەر كۆكردنەوەو ئامادەكردنی هێزی جەماوەرییەوە لە نێو جولانەوە سیاسییەكانی كورددا هەبووە، زۆر جاریش رێبەرانی رۆحانیو شێخەكانی رێبازەكانی تەریقەت بوون بە رێبەری بزووتنەوەی رزگاریی نیشتمانیی گەلی كورد، هەندێك جاریش بوونەتە بەشێك لە سیاسەت و هێزی سەربازی دەولەتانی داگیركەری كوردستان.

سەرەتا رێبازەكانی تەریقەتەكانی سۆفیزم بە هەمان شێوەی زوهد و سۆفیزمی ئیسلامی تەنها بە مانای هەنگاونان بەرەو جیهانێكی رۆحانی بوو، واتە دونیابینیی سەرەتای سۆفیزمی

(*) ئەم باسە بەشێكە لە كتێبێك بەناوی (سۆفیزم و كاریگەری لە بزوتنەوەی رزگاری خوازی نەتەوەیی گەلی كورددا ١٨٨٠-١٩٢٥)، كە بەم نزیكانە لە لایەن (مەلبەندی كوردۆلۆجی لە هەرێمی كوردستان) ەوە بلاودەكرێتەوە

کوردی دونیابینییەکی تەواو رۆحانی بوو، دواترو لە سەدەی سیازدەی زایینیدا زاراوەکە (سۆفیزم) چووە نێو قالب و چوارچێوەی قوتابخانەیەکی فیکریو ئاوێتەو پەیوەندیدار بە شێوازی عیرفانییەوە. سەرەتا پەیڕەوانی تەریقەکانی سۆفیزم لە کوردستان جگە لە ئەزموونی عیرفانی (واتە ئەزموونی توانەوە لە بیری خودا، یان پەیبردن و گەیشتن بە راستی) هیچ ئارەزوویەکی تریان نەبووەو لەوە زیاتر بیریان لە مەسەلەیەکی تر نەدەکردەوە[1].

ستراکتوری کۆمەڵایەتیی کوردستان وەك چۆن دەگونجێت بەپێی ناسنامەی کۆمەڵایەتی، ئابووری پێناسە بکرێت، هەر بەم جۆرەش دەکرێت لەسەر بنچینەی ناسنامەی ئاینی نەتەوەیی لێکبدرێتەوە. ڕێبازەکانی تەریقەتەکانی سۆفیزم لە کوردستان چەند یارمەتیی یەکبوون، هێندەش یارمەتیی دابەشبوون و لەتکردنی کۆمەڵایەتی، رۆحی کۆمەڵی کوردیان داوە. لەلایەك کوردانی سەر بەیەك ڕێبازی تەریقەت بەبێ لەبەرچاو گرتنی بنەمای بیری خێڵایەتی هەست بە پەیوەندی و ئینتیمایەکی رۆحی هاوبەش دەکەن، لەلایەکی تریشەوە لەگەڵ دەرکەوتنی ڕێبازەکانی تەریقەتی سۆفیزمدا ململانێ و ناکۆکی قووڵ لە کوردستان لەسەر بنەمای جیاوازیی تەریقەت دەردەکەوێت. زۆر جاریش شێخەکانی تەریقەت، ئەوانەیشیان کە سەر بەیەك ڕێبازی تەریقەت بوون لەسەر مەسەلەی فراوانترکردنی پێگەی جەماوەری و کۆکردنەوەی مریدو لایەنگر، کە بنچینەی دەسەڵاتیانە، لەگەڵ یەکتریدا کەوتوونەتە ململانێ و دووبەرەکی[2].

هەرچەندە سەرچاوە رەسەنەکانی ئیسلام (قورئان وسوننەت) بنەمای سەرەکیی بیری سۆفیزمن، یان بە مانایەکی تر ئەو سەرچاوە رەسەنانە هەنگاوی یەکەمن بەرەو دونیای سۆفیزم، بەڵام وەك چۆن هەر دیاردەیەك لە ئەنجامی کاردانەوەی دیاردەی تردا دەردەکەوێت، سۆفیزمیش تەنها بەوەوە نەوەستاوە کە بریتی بێت لە بانگەشەو پەیڕەوکردنێکی تەواوی شەریعەت، بەڵکو دوورتر لە سوننەت و شەریعەت هەنگاوی نا، کاتێك پەیڕەوانی خۆی هان دا بۆ خۆ تەرخانکردنێکی تەواو بۆ روو لە خوداکردن و خوداپەرستی بە مەبەستی گەیشتن بە

---

(١) مارتین ڤان برونەسن، ئاغاو و شێخ و دەوڵەت، و: کوردۆ عەلی، ب٢، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل١١٥-١١٦.

(٢) دیوید مك داول، تاریخ معاصر کرد، ت: إبراهیم یونسي، ضاث أول، انتشارات ثانیذ، تهران، ١٣٨٠، ل٥٥-٥٦، ٦٤.

حەقیقەت و دڵنیایی و یەکبوون لەگەڵ خودادا، یان توانەوە لەبوونی خودادا (الفناو فی الله)[1]. بۆیە دەشێت بگوترێت دەرکەوتنی سۆفیزم نیشانەی دەرکەوتنی فیکر و قۆناغێکی نوێ بوو کە نە تەنها مۆرکی گۆڕان و پێشکەوتنی کۆمەڵگەی ئیسلامی، بەڵکو مۆرکی گۆڕانی ئاینەکەیشی پێوە دیار بوو، چونکە ئاینیش وەك هەر دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی تر دەکەوێتە ژێر کارتێکردنی ئەو گۆڕان و ئاڵوگۆڕانەی لە رەوشی ئابووری، کەلتووری، فیکری کۆمەڵگەدا روودەدەن و سەرەنجام دەبێ یان شێوە دۆگماییەکەی خۆی بپارێزێ و لە سنوورێکی بەرتەسکدا بمێنێتەوە، یان لەگەڵ بارودۆخی گۆڕدراوی نوێدا خۆی بگونجێنێ‌و بەرگێکی نوێتر لە هی پێشترلەخۆی بپۆشێت[2].

دیاردەی خۆتەرخانکردن بۆ گۆشەگیری و خوداپەرستی دەگەڕێتەوە بۆ رۆژگاری محەمەد پێغەمبەر(د.خ)، لەو رۆژگارەدا ئەو کەسە بە زاهید دەناسرا کە تەواوی کارو کردەوەی بریتی بووایە لە خوداپەرستی. ئەم هەڵوێستە بەمانای ئەوە نەبوو کە کەسی زاهید بەتەنها هەوڵ دەدات قەناعەت و باوەڕی ئاینی لە دەروونی خۆیدا پتەوتر بکات، بەڵکو ئەمە پەیوەندییەکی توندو تۆڵی بەشێوازی ژیان و رووداوەکانی ناوەوەی کۆمەڵگەی ئیسلامییەوە هەبوو، چونکە زوهد ئەو رۆژگارە پتەوتر بوو کە شەڕ و پشێوی کەوتە نێو ریزی موسڵمانەکانەوە، تایبەت دوای کوژرانی عوسمانی کوڕی عەفان و لەشکرکێشی ئومەوییەکان، ئیتر زۆر لە هاوەڵانی پێغەمبەر روویان کردە گۆشەگیری و دەستبەرداری کاروباری سیاسی بوون. وێڕای چەندین هۆکاری تر کە پەیوەندییان بە روو بەروو بوونەوەی دەسەڵاتی ئەریستۆکرات و هەروەها ترس و تۆقین لە سزای رۆژی دواییو...هتد هەبوو[3].

زوهد لە بنەڕەتدا بریتی بوو لە جۆرە نارەزایەتییەکی دەربڕین لە فۆرمی گۆشەگیری و خۆخواردنەوەدا، پەنا بردن بوو بۆ هێزێکی میتافیزیکی نادیار و چاوەڕوانیکردن بوو لەو هێزە تا چارەسەری کێشەو گرفتە کۆمەڵایەتییەکانی بۆ بکات، بەو مانایە زوهد لە جیاتی هەوڵدان بۆ گۆڕان و نواندنی هەڵوێستێکی پۆزەتیف لە بەرانبەر سیستەمی باو، مرۆڤ دەکاتە

---

(١) ول دیورانت، قصة الحضارة، ت: محمد بدران، ج١٣، ط٢، مطبعة لجنة التألیف والترجمة والنشر، القاهرة، ١٩٦٤، ص٢١٦" رەشاد میران، رەوشی ئاینی و نەتەوەیی لە کوردستاندا، چ٢، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، لە بلاوکراوەکانی سەنتەری برایەتی، کوردستان، هەولێر، ٢٠٠٠، ل٥٧.

(٢) رەشاد میران، هەمان سەرچاوە، ل٥٦.

(٣) کامل مصطفی الشیبي، مصدر سابق، ص٢٤٧-٢٤٩" ئیبراهیم ئەحمەد شوان، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٥.

بوونەوەرێکی خەیاڵاوی و چەند لە واقیع دووری دەخاتەوە، هێندەش چاوی پێ دەبڕێتە ئاسمان و هیوای خۆشگوزەرانی و دونیایەکی تری باشتر لە دونیای خۆی پێ دەبەخشێت[١].

هەرچەندە زوهد لە سەرەتادا لە شێوەی خۆخواردنەوەو گۆشەگیریدا دەرکەوتووە، بەڵام لە ناوەرۆکدا بنەمایەکی فیکری هەبووەو کاردانەوەیەك بووە دژ بە واقیعێکی سیاسی، کۆمەڵایەتی. زوهد بزووتنەوەیەك بوو بە تێڕوانینێکی نوێ بۆ ژیان و بوون و پێگەی مرۆڤ لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا هاتە بوون. دواتر ئەم تێڕوانینە چووە چوارچێوەیەکی فەلسەفییەوە و گوڕوتینێکی گەورەی بە لایەنی فیکری داو، سۆفیزمیش وەك دەرەنجامی ئەو پێشهات و ئاڵوگۆڕانە هاتە بوون و ڕۆڵێکی دیاریشی لەو ململانێ کۆمەڵایەتییەدا بینی[٢].

سۆفیزم وەك بزووتنەوەی نارەزایەتی و بێزاری خەڵك دژ بە دۆخێکی کۆمەڵایەتی، ئابووریی داسەپاو بە تەنها دەرەنجامی دەرکەوتنی چەند پێشەواو ڕێبەرێکی رۆحانی نەبوو، بەڵکو شانبەشانی دەرکەوتنی ئەمانە فاکتەری کۆمەڵایەتی هۆکارێکی بنەرەتی گەشەکردنی سۆفیزم بوو. بارودۆخی ئابووری — کۆمەڵایەتی هاوشانی هێز و توانای رۆحی و مەعنەوی ڕێبەرانی ڕێبازەکانی سۆفیزم زەمینەی بۆ هاتنە بوونی بزووتنەوەکە خۆشکردو دواتریش لە پرۆسەی کار لەیەکترکردندا گەشەی کردو بوو بە دیاردەیەکی کاریگەر لە ژیانی هەمەلایەنەی خەڵکیدا[٣]، واتە سۆفیزم دیاردەیەك نەبوو تەنها لە پێناوی دونیاو کاروبارەکانی دونیادا دەرکەوتبێ، بەڵکو بێزاری و نارازیبوونێك بوو لە ڕێگای زوهدو خودا پەرستییەوە لە بەرانبەر ئەو شەڕو چاوچنۆکییەی، کە بەشی هەرە زۆری خەڵك ڕوویان تێکردبوو، وەك چۆن راهیبە قیبتییەکانی میسر وەك نارازیبوونێك لە بەرانبەر ستەم و زۆرداریی ڕۆمە بێزەنتییەکان ڕوویان کردە بیابان. ئەمە چەند راکردن بوو بەرەو خود، هێندەش ڕاگەیاندنی نارەزایی و بێزاری بوو بەرانبەر بە واقیعی داسەپاوو دەسەڵات و لە هەمان کاتیشدا خۆ دوورخستنەوە بوو لە تاوان و خراپەکاری[٤]. ئەم جۆرە نارەزایی و بێزاری دەربرینە بەرانبەر بە دەسەڵات و واقیعی

(١) عباس عبد الكريم، کۆمەڵگا لە سایەی دەوڵەتی خەلافەتدا، ب.ج، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٧، ل٢٠٠.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل٢٠٩" ئیبراهیم ئەحمەد شوان، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٥-٤٦"
http://www.rim.org/muslim.htm

(٣) عباس عبدالكريم،هەمان سەرچاوە،ل٢٠٧.

(٤) موسوعة السياسة، مجموعة الباحثين، ج٣،ط٢، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ١٩٩٣، ص٦٦٨.

کۆمەڵایەتی و ئابووری، ئەگەرچی دەربڕین و ڕەتکردنەوەیەکی نێگەتیڤانەیە، بەڵام دەشێت ببێتە هۆی بە ئاگاهێنانەوەی دەسەڵات و خەڵکیش لە بەرانبەر واقیعێکی داسەپاوی خراپ.

ئەگەر لە روانگەی تیۆری مەیدانخوازی و بەدەنگەوە چوون (التحدي والاستجابة)ی تۆینبی (Toynbee)یەوە ئەم جۆرە هەڵوێست دەربڕینەی سۆفیزم لە بەرانبەر ژیان و دەسەڵاتدا لێکبدەینەوە[1]، ئەوا دەبێ بڵێین: ئەمجۆرە وەڵامدانەوەیە، هەڵبژاردنی گۆشەگیری و خۆخواردنەوە، یان دوورکەوتنەوەو دابران لە خەڵك و رووکردنە بیابان ئەشکەوتەکان، ناتوانێت گۆڕانکاری دروست بکات، چونکە وەڵامدانەوەیەکی پۆزەتیڤ نییە، لە پێناوی دروستکردنی گۆڕانکاری لە دەسەڵات و ستراکتوری ئابووری ـ کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەدا، بەڵکو راکردنە لە ژیان و هەڵبژاردنی دوورەپەرێزی و دابڕانە لە بری هەڵبژاردنی بەشداری چالاکانە بۆ گۆڕانکاری لە پێکهاتەو سیستەمی کۆمەڵایەتی ـ ئابووری ـ سیاسیدا. هەڵوێست و وەڵامدانەوەیەکی لەم جۆرەش بە پێی تۆینبی دەستەوەستانە لەبەردەم دروستکردنی گۆڕان و بەرەو پێشبردنی کۆمەڵ و بەرهەمهێنانی شارستانێتیدا.

بۆیە لەم روانگەیەوە ئەگەر سۆفیزم بە هەمان شێوەی زوهدی ئیسلامی تەنها بریتی بێت لە هەڵبژاردنی ژیانی گۆشەگیری و دابڕان لە خەڵك، ئەوا دەبێتە بزووتنەوەیەك، کە هەرگیز ناتوانێت گۆڕانکاری لە زەمینەی واقیعدا دروست بکات، ئەگەر بیرۆکەی گۆڕانکاری هەبووبێت، چونکە ئەرکی گۆڕان لە هێزە کۆمەڵایەتییەکانی سەر زەوی دەستێنێتەوە و دەیدات بە هێزی ئاسمان، گومانیشی تێدا نییە ئەو هێزانەی، کە توانای ئەنجامدانی گۆڕانکاریی

---

(١) مەیدانخوازی و وەڵامدانەوە Chellenge and Response: بیرۆکەیەکی نوێ و لە داهێنانی مێژوونووسی ئینگلیز ئارنۆڵد تۆینبی ١٨٨٩-١٩٧٥ نییە، بەر لە تۆینبی، وند وود رید لە کتێبی (استشهاد الإنسان)و زانای کۆمەڵناسی ئەمریکی تۆماس لە لێکدانەوەی بۆ چەمکی قەیران (الأزمة)و، هەروەها گۆتە لە کتێبی "فاوست" ئاماژەیان بە بیرۆکەیەکی لەم جۆرە داوە. هەرچی رۆڵی(تۆینبی)یە لە لەم بوارەدا بریتییە لەوەی، کە توانی ئەم بیرۆکەیە بە شێوەیەکی بەرفراوان لە توێژینەوەی دروستبوون و رووخانی شارستانییەتەکاندا جێبەجێ بکات. بروانە: هاشم يحيى الملاح، المفصل في فلسفة التاريخ. دراسة تحليلية في فلسفة التاريخ التأملية والنقدية، مطبعة المجمع العلمي، بغداد، ٢٠٠٥، ص٤٥٧. تۆینبی هەوڵی دا لە رێی ئەم تیۆرییەوە مەسەلەی دروستبوون و گەشەکردنی شارستانییەتەکان لە لایەك و ، لە لایەکی تریشەوە هەڵوەشاندنەوەو رووخانیان لێکبداتەوە. تۆینبی بروای وابوو باشترین وەڵامدانەوە بۆ مەیدانخوازی بریتییە لەو وەڵامدانەوەیەی لە پلەی (مامناوەندی)دا بێت لە نێوان زۆر بە هێزو بێهێزدا، یان لەم جۆرە وەڵامدانەوەیەدا مرۆڤ دەتوانێت شارستانییەت بەرهەم بهێنێت. ارنولد توينبي، مختصر دراسة التاريخ، ت: فؤاد محمد شبل، ج١، القاهرة، ١٩٦٦، ص٤٦٥-٤٦٧، ٤٧٠-٤٧١.

سیاسی ـ ئابووری ـ کۆمەڵایەتییان هەیە، بریتین لەو هێزو کەرتە کۆمەڵایەتییانەی، کە روویان ئاراستەی جوگرافیای زەوی کردووە، نەك جوگرافیای ئاسمان.

هەلومەرجی سیاسی ـ کۆمەڵایەتی ـ ئابووریی دەرکەوتنی سۆفیزم و قۆناغە جیاجیاکانی گەشەکردنی، سەرەنجام بوون بە هۆی دەرکەوتنی چەندین رێگەو شێوازی جیاوازی سۆفیزم، کە پێیان دەگوترێت (تەریقەت). تەریقەت بریتییە لە شێوازێکی پراکتیکی رێنیشاندان بە مەبەستی دۆزینەوەی رێبازێك، کە بە چەندین پلەو قۆناغی جیاوازدا تێپەڕ دەبێت، لە رێگەی بیرو هەست و کردارەوە بۆ چۆنیەتیی دەرککردن و پەیبردن بە ئەزموونی یەزدانیی راستەقینە[1]. پەیرەوانی تەریقەتەکانی سۆفیزم بریتیبوون لەو گرووپانەی رێبازیان بریتی بوو لە خۆڕاهێنان و مەشقی دەروونی و خواپەرستی و تێپەربوون بە قۆناغی پاکبوونەوە یان خۆپاککردنەوە(Purification) و بەدەستهێنانی زانین. ئەمانە بڕوایان وابوو، کە بەم جۆرە راهێنان و مەشقە دەروونییە دەتوانن بەهەق و راستی بگەن[2].

سەرەتا تەریقەت بەمانای هەنگاونان بەرەو رێچکەو رێبازە رۆحانییەکان و پەرەپێدان و کۆنترۆڵکردنی دەروون و ئارەزووە خودییەکان و پاککردنەوەی ناوەوەو ژیانێکی زاهیدانە بوو[3]، دواتر زاراوەکە گۆڕانی بەسەردا هات و چووە چوارچێوەی قوتابخانەیەکی فیکرییەوە.

تەریقەت دوای مردنی رێبەری رۆحی تەریقەتیش لەلایەن خەلیفەو مریدو پەیڕەوانییەوە درێژە بە رێچکەو رێبازەکەی دەدرا، هەر تەریقەتێکیش زنجیرەیەکی نەسەبی رۆحانیی تایبەت بە خۆی هەبوو، کە ئەندامانی تەریقەتی بە دامەزرێنەرەکەیەوە دەبەستەوە. ئەم زنجیرەی نەسەبە شوناس و ناسنامەی ناسینی پلەو پایەی تەریقەتەکەو دامەزرێنەرانی بوو، بۆیە هەمیشەو بە مەبەستی پێدانی هێزێکی گەورەی رۆحی و مەعنەوی بەتەریقەت، هەوڵ دراوە زنجیرەکانی نەسەب بە کەسایەتییە موسڵمانە رۆحانییە ناودارو پێشەنگەکانی سەرەتای ئیسلام بگەیەندرێن. بەم جۆرە زۆر زنجیرەی نەسەبی مێژوویی ـ رۆحی ناڕاست بۆ تەریقەتەکانی سۆفیزم

(1) J. Spencer Trimingham, The Sufi Orders in Islam, Oxford University Press, London, 1971, PP. 3-4.

(٢) حسن عمید، فرهنط فارسی عمید، ض٢٨، ضاثخانة سثهر، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، تهران، ١٣٨٢، ل٨٣٠.

(٣) جواد فقي علي الضوم حيدري، الشيخ خالد النقشبندي ومنهجه في التصوف، أطروحة دكتوراه (غير منشورة)، كلية العلوم الإسلامية، جامعة بغداد، ١٩٩٧، ص١٩٣.

دروستكراون، بەجۆرێك هەندێك جار تا گەیشتن بە شەخسی پێغەمبەری ئیسلام محەممەد درێژكراونەتەوە[1].

ئەوەی جێگەباسی ئێمەیەو لە كوردستانیشدا لە هەر تەریقەتێكی تر زیاتر بڵاوەو كاریگەریی رۆحی و كۆمەڵایەتیی گەورەشی بەسەر جۆری بیركردنەوەو هۆشیاری و پێكهاتی سایكۆلۆجی خەڵكی كوردەوە داناوە، بریتین لە تەریقەتەكانی قادری و نەقشبەندی. بە مانایەكی تر هەموو ئەوانەی لە نزیكەوە ئاگاداری بارودۆخی ئاینی و رێبازەكانی تەریقەتەكانی سۆفیزمن لە كوردستان ئەو راستییە دەزانن، كە بەشی هەرە گەورەی خەڵكی كورد لە رووی رۆحیو مەعنەوییەوە بە رێبازەكانی تەریقەتی قادری و تەریقەتی نەقشبەندی پابەندن ، بۆیە وەك زەمینەسازییەك بۆ تێگەیشتن لە بەشەكانی دواتر و رۆڵی شێخ و خەلیفەو مرید و پەیڕەوانی تەریقەت لە ژیانی سیاسی ـ كۆمەڵایەتی ـ رۆحی خەڵكی كورد پێویستە ئاماژەیەكی كورت بە سەرەتاكانی دەركەوتن و بڵاوبوونەوەی ئەم تەریقەتانە لە كوردستان و دواتریش ململانێ و ناكۆكی نێوانیان بكرێت.

مێژووی بڵاوبوونەوەی رێبازەكانی سۆفیزم لە كوردستان بەپێی ژمارەیەك سەرچاوە دەگەڕێتەوە بۆ رۆژگارێك، كە رێبازەكانی تەریقەتی شازلی[2]، نور بەخشی[3]،عەلەوی[4] كە لقێكی تەریقەتی خەلوەتییەیە[1] لە كوردستاندا بوونیان هەبوو[2].

---

(١) لەبارەی زنجیرەی نەسەبی تەریقەتەكانی قادری و نەقشبەندی بروانە: یونس الشیخ إبراهیم السامرائی، الشیخ عبد القادر الكیلاني. حیاته وآثاره، مكتبة الشرق الجدید، بغداد، ١٩٨٨، ص٦-٩" سعید بن مسفر بن مفرح القحطاني، الشیخ عبد القادر الجیلاني وآراؤه الإعتقادیة والصوفیة، ب.م، الریاض، ١٩٩٧، ص٢٧" عەبدولرەحمان بێلاف بەرزنجی، تەریقەتی نەقشبەندی (بنەماو ئامانجەكان)، ب١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی موكریانی، هەولێر، ٢٠٠٢، ل١٦٤-١٦٦.

(٢) شازلی: تەریقەتێكی سۆفیگەرییە، لەلایەن أبي الحسن علی كوڕی عبد الله كوڕی عبد الجباری شازلی دامەزرێندراوە. بۆ زیاتر بڕوانە: دائرة المعارف الإسلامیة، المجلد ١٣، طهران، ب. ت، ص٥٧-٦٣" عبد المنعم الحفني، الموسوعة الصوفیة، مكتبة مدبولي، القاهرة، ٢٠٠٣، ص٨٠٥.

(٣) نور بەخشی: تەریقەتێكی سۆفیگەرییە، دەگەڕێتەوە بۆ محەممەد نوربەخش (١٣٩٣-١٤٦٥ز) كوڕی باباعەلی هەمەدانی. بۆ زیاتر بڕوانە: عبد المنعم الحفنی، المصدر نفسه، ص٩٨٦.

(٤)عەلەوییە: دوو تەریقەتی سۆفیگەری بەم ناوەوە هەیە: یەكەمیان دەگەڕێتەوە بۆ عەلی كوڕی أبی گالب، ئەوی تریان بۆ محمدی كوڕی عەلی ناسراو بە باباعلوی الجعفري. جواد فقي علي، محمد بن عبد الله الجلي (مەلای گەورە) و جهوده العلمیة، مطبعة وزارة التربیة، منشورات مكتب التفسیر، أربیل، ٢٠٠٦، ص٥٣.

لێکۆڵینەوە لە مێژووی سۆفیزم لە کوردستان ئەوەمان بۆ دەردەخات، کە رۆڵی عارفانی کورد لە دامەزراندن و پەرەپێدانی ژمارەیەك تەریقەت دیارو بەرچاوە. تەریقەتی ریفاعی دامەزرێنەرەکەی کوردێك بووە بە ناوی ئەبو وەفا تاجولعارفین (١٠٢٦-١١٠٧ز) کە بە(کاك)یش ناوبراوە. ریشەی تەریقەتی خەلۆەتییش دەگاتەوە بە عارفانی کورد و فارس و تورك. سۆفییەکی خەلۆەتیی دیمەشقیی کورد بە ناوی ئەحمەد کوڕی عەلی حەریری (١٦٣٨ز مردووە) هێلێکی گرنگی خەلۆەتیی سوریای لێوە پەیدابووە. مەحمود کوردی ١٧١٥-١٧٨٠. زاناو سۆفییەکی خەلۆەتیی بووە. عەبدوڵلا شەرقاوی کە ماوەی نێوان ساڵانی ١٧٩٣-١٨١٢ دا شێخی ئەزهەر بووە قوتابی ئەو بووە. هەروەها ئەحمەد تیجانی خەڵکی جەزائیر و دامەزرێنەری تەریقەتی تیجانییە، مۆڵەتی تەریقەتی خەلۆەتی لە مەحمود کوردی وەرگرتووە[٣]. ئەبو یەعقوب یوسف هەمەدانی ١٠٤٩- ١١٤٠، کوردێکی لوڕو پێشەوای تەریقەتی خواجەگان بووە، کە دواتر بە هۆی شاهی نەقشبەندەوە ناوەکەی گۆڕدراو بووە تەریقەتی نەقشبەندی[٤].

هەموو ئەوانەی خرانە روو دەرخەری ئەو راستییەن، کە پەیوەندیی کورد و سۆفیزم لە پەیوەندیی دەرکەوتن و بڵاوبوونەوەی تەریقەتەکانی قادری و نەقشبەندی لە کوردستاندا کۆنترە، ئەمە لەلایەك، لەلایەکی تریشەوە ئەوەمان بۆ روون دەکاتەوە، کە عارفانی کورد کاریگەریی گەورەیان بەسەر بڵاوکردنەوەی تەریقەتەکانی سۆفیزمەوە، نە تەنها لە نێو کوردستان، بەڵکو لەدەرەوەی کوردستانیشدا هەبووە.

وەك پێشتر ئاماژەی پێکرا لە بەر ئەوەی رێبازەکانی هەردوو تەریقەتی قادری و نەقشبەندی لە کوردستاندا لە رووی رۆحی و مەعنەوییەوە کۆنترۆڵی بەشی هەرەگەورەی پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگەی کوردیان کردووە، بۆیە باسەکە لەسەر ئەم دوو تەریقەتەو بڵاوبوونەوەیان و ململانێو ناکۆکیی نێوانیان چڕ دەکەینەوە.

---

(١) خەلۆەتییە: لقێکی تەریقەتی سەهرەوەردییە لە خوراسان، دامەزرێنەرەکەی ڤهیر الدینه (١٣٩٧ز مردووە). لقی زۆری لە ئەنادۆڵ و حیجازو سۆماڵدا هەبوو. دائرة المعارف الإسلامية، المجلد ١٥، طهران، ب. ت، ص١٨١.

(٢) جواد فقي علي، محمد بن عبد الله الجلي، ص٥٣" عیزەددین مستەفا رەسول، سۆفیزم لە شیعری کوردیدا، "رۆشنبیری نوێ" گۆڤار، بەغدا، ژمارە ١٠٧، ئەیلوولی ١٩٨٥، ل٥٢" عز الدين مصطفى رسول، شيء عن التصوف في الأدب الكردي. "كاروان" مجلة، العدد ٥٣، أربيل، ١٩٨٧، ص١٤٠.

(٣) فەرهاد شاکەلی، کورد و مێژووی بیر. تەسەوف وەك سەرچاوەیەکی فەرهەنگی کورد، "سەنتەری برایەتی" گۆڤار، هەولێر، ژمارە ١٧، ساڵی چوارەم، پاییزی ٢٠٠٠، ل٢٤٨.

(٤) هەمان سەرچاوە، ل٢٤٨-٢٤٩.

یەکێك لە کۆنترین تەریقەتەکانی سۆفیزم لە کوردستان، کە تا ئێستاش لە نێو کورددا قورسایی و کاریگەری مەعنەوی خۆی هەیە، تەریقەتی قادرییە، کە بەناوی شێخ عەبدولقادری گەیلانییەوە ناسراوە.

مێژووی تەریقەتی قادری دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی دوازدەی زایینی و لەسەر دەستی شێخ عەبدولقادری گەیلانی ١٠٧٨-١١٦٦ دەرکەوتووەو[١]، لەسەدەی نۆزدەوە گەیشتۆتە سنووری دەسەڵاتی میرنیشینی بابان و شێخ مارفی نۆدێیی[٢] ڕێبەر و مورشیدی بووە. مێژووی تەریقەتی نەقشبەندییش دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی چواردەی زایینی و لەسەر دەستی شێخ محەممەدی بوخاریی[٣] پەرەیسەندووە[٤].

گەلی کورد دوای پرۆسەی فەتحی ئیسلامیو لەپاش ئیسلامبوون و بە ئیسلامکردنی، هەمیشەو تا ئێستاش لە گەڕان بە دوای بنەما ئایدیۆلۆجیەکانیدا گەراوەتەوە بۆ سەرەتایەکی خوداییو ئاینیش وەکو گرنگترین بەشەکانی ئایدیۆلۆجیا خۆی نواندووە. سیمای داپۆشینی هۆشیاریی مرۆڤی کورد بە بەرگی ئاینی، زەمینەی هەمیشەیی پرۆسەی کۆمەڵایەتییو

---

(١) شیخ عەبدولقادری گەیلانی دامەزرێنەری راستەقینەی تەریقەتێکی سۆفیزم نییە، بەڵکو بانگەشەکەری چاکەو چاکسازی و خاوەنی میتۆدێکی تایبەتی پەروەردەی پراکتیکی و دامەزرێنەری قوتابخانەیەکی زانستیی ناسراوە. تەریقەتەکە لە رۆژگاری کورو نەوەکانیداو لە دوای خۆی رواڵەتەکانی پێگەیشتن. عبد القادر موسی حمادي المحمدي، مدرسة بغداد الصوفية، رسالة ماجستير (غير منشورة)، كلية الآداب، جامعة بغداد، ١٩٨٩، ص١٧٨.

(٢) شێخ مارفی نۆدێیی: ناوی تەواوی محەممەد مەعروف کوڕی ئەحمەد کوڕی محەممەد نۆدێیی بەرزنجییە، زنجیرەی نەسەبی بەشێخ عیسای بەرزنجی کوڕی باباعەلی هەمەدانی کۆتایی دێت، ساڵی ١٧٥٢ز لە گوندی (نۆدێ) سەر بەپارێزگای سلێمانی لەدایکبووە، خوێندنی لەلای باوکی و زانا ناودارەکانی سەردەمەکەی دەست پێکردووە، دوای تەمەنی بیست ساڵی دەستی کردووە بەوانە گوتنەوە، مامۆستاو گوتار بێژو مورشیدی تەریقەتی قادری بووە لە مزگەوتی گەورەی سلێمانی، ساڵی ١٨٣٨ز کۆچی دوایی کردووەو چەندین نووسراوی گرنگی دوای خۆی جێهێشتووە. بۆ زیاتر بڕوانە: محمد أمين زكي بط، تاريخ السليمانية وأنحائها، ت: محمد جميل بندي الروزبياني، ط٢، مطبعة وزارة الثقافة، السليمانية، ٢٠٠٢، ص٢٣٩-٢٤٥" محمد الخال، الشيخ معروف النودهي البرزنجي، مطبعة التمدن، بغداد، ١٩٦١، ص٦٩-١٩٨.

(٣) شێخ محەممەدی بوخاریی: ناوی تەواوی محەممەد کوڕی بهاء الدين الشاه نقشبند الأويسي البخارييە، ساڵی ١٣١٥ز لە دایکبووەو لە ساڵی ١٣٨٩ز دا کۆچی دواییکردووە. دامەزرێنەری تەریقەتی نەقشبەندییە، محمد أمين زكي بط، المصدر نفسه، ص٢٣٤-٢٣٥" پیَ رەش، بارزان و حركة الوعي القومي الكردي ١٨٢٦-١٩١٤، ب.م، ١٩٨٠، ص١٠.

(٤) جواد فقي علي، الشيخ خالد النقشبندي، ص٢٠٩" عەبدولرەحمان بێلاف بەرزنجی، تەریقەتی نەقشبەندی (بنەما و ئامانجەکان)، ب٢،چ١، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٢، ل٧٧٨.

سیاسیو ئایدیۆلۆجی بووه. ئاشکراشه، جێگەی یەکەم لە نێو سیستەمی باوەڕە ئاینییەکان لە نێو کورددا بە شێوەیەکی سەرەکی بۆ ئایدیۆلۆجیای ئیسلام بووه[١].

دوالیزمی (ملکەچبوون/پاداشتی رۆژی دوایی) کە یەکێك لە بنەما ئایدۆلۆجییە پڕ بایەخەکانی ئاینی ئیسلامە، لە بزووتنەوەی سۆفیزمدا زۆر بە هێزتر دەرکەوت و رەنگی دایەوە. سۆفیزم چەندی پێیکرا هەوڵی دا توانـاو هۆشیاریی جەماوەر بە ئاراستەی ئەم دوو چەمکە (ملکەچبوون/ پاداشتی رۆژی دوایی) بۆ خۆی و بۆ چەسپاندن و بڵاوکردنەوەی فیکری سۆفیگەری پاوان بکات[٢]، تایبەت ئەگەر ئەو راستییە ئاگادار بین، کە تەواوی رێبازەکانی تەریقەتەکانی سۆفیزم بریتین لە رێگای ملکەچبوون بۆ خودا لە وزە بەخشین و هەوڵ و کۆششێکی تەواو دڵسۆزانەدا، بۆیە مودەریس گوتەنی: خەریکبوون بە تەریقەتەوە لە راستیدا دەبێتە خەریکبوون بە راستی بە ئادابی شەریعەتەوە[٣].

بەهێزتر بوونی کاریگەری فیکری سۆفیزم سەبارەت بە پیرۆز سەیرکردن (پیرۆزاندن) (تقدیس)ی دەسەڵاتی سیاسیو فاکتەری پاداشتی رۆژی دوایی، وای کرد سۆفیزم ببێتە ئینستیتیوتێکی سیاسی ـ ئایدیۆلۆجی. لە کوردستانداو لە هەلومەرجی پەرتوبڵاوی سیاسیو نەبوونی ناوەندێکی بەهێز، کە توانای ئاراستەکردنی پرۆسە سیاسییەکانی بەرەو ئامانجێکی هاوبەش هەبێت، سۆفیزمی ئیسلامی زەمینەیەکی لە باری بۆ رەخساو بەخێرایی بڵاوبووە. بۆیە سەیر نییە ئەگەر ببینین هەردوو تەریقەتی سۆفیزمی قادری و نەقشبەندی بەبێ لەبەرچاوگرتنی سنوورە سیاسییە کۆمەڵایەتییە خێڵایەتییەکان بە کوردستان و بە نێو پێکهاتە کۆمەڵایەتییە جیاجیاکانی کۆمەڵگەی کوردیدا بڵاوبنەوە[٤]. ئەم دوو تەریقەتە لەکوردستاندا بە جۆرێك هۆشیاریی کۆمەڵایەتی مرۆڤی کوردیان بۆ بەرژەوەندی خۆیان پاوان کردو بوون بە

---

(١) ی.ئی.ڤاسیلیەڤا، کوردستانی خوارووی رۆژهەڵات لە سەدەی حەڤدەوە تا سەرەتای سەدەی نۆزدە. کورتەیەکی مێژووی میرنشینانی ئەردەڵان و بابان، و: رەشاد میران، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٧،ل ٢٤٧.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل٢٤٨.

(٣) مەلا عبدالکریمی مدرس، یادی مەردان. مەولانا خالیدی نەقشبەندی، ب١، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغداد، ١٩٧٩، ل١٣٥.

(٤) ڤاسیلیەڤا، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤٩.

خاوەن هێزی کۆمەڵایەتیی گەورە کە ئیدمۆندز (C.J. Edmonds)ی گەیاندۆتە سەر ئەو بڕوایەی بڵێت: "سیستەمی سۆفیزم بوو بە ئاینی جەماوەر"[1].

بیروباوەری سۆفیزم لە نێو کورددا لە رووی کۆمەڵایەتییەوە زۆر باش جێی خۆی کردۆتەوەو فیکرو هۆشیاریی ژمارەیەکی گەورەی خەڵکی داگیر کردووە. سۆفیزم لە نێو کورددا لەسەر ئاکارو رەوتی عەشیرەتی پێکهاتووە. شێخ، کە کەسی یەکەم و مورشیدی تەریقەتە رێوشوێنی تەریقەت لە بارەگاکەی خۆیدا، کە ناوی (خانەقا-تەکیە)یە فێری مریدو لایەنگرانی دەکات، دواتر مریدە باشەکان بە پێی یاساکانی تەریقەت دەبن بە نوێنەر، یان خەلیفەو بۆ راگەیاندن و بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی سۆفیانە دەچنە نێو کەرتە کۆمەڵایەتییە عەشیرەتییەکانەوە، بەم جۆرە تۆڕێکی فراوانی پێکەوە بەستراو بە پرانسیپەکانی سۆفیزم تەواوی کوردستان دادەپۆشێت، کە لەگەڵ جوگرافیای عەشیرەتی بە باشی یەك دەگرێتەوە[2].

پلەو پایەی شێخ و دەسەڵاتەکەی بە هۆی (کەشف و کەراماتەوە) لە نێو خەڵکیدا بەهێزتر دەبوو. کاریگەری ئەم دوو دیاردەیە لەهێزو تواناو کەسایەتیی شێخ و تێگەیشتنی بۆ سروشتی مرۆیی‌و رەفتارو هەڵسوکەوتی شەخسی خۆیدا دەردەکەوێت، واتە لە روانینی خەڵکیدا شێخ توانای زانینی ئەو شتە پەنهان و شاراوانەی هەبوو، کە مرۆڤی ئاسایی هەستی پێ نەدەکرد. بێگومان زێدەگۆیی‌و پێوەنانی (مبالغة) خەڵکیش بۆ کارەکانی کەشف و کەرامات، پێگەی رۆحی‌و کۆمەڵایەتیی‌و کەسایەتیی مەعنەویی خودی شێخی بەهێزتر دەکرد[3]. دڵسۆزیی بێ سنووری کوێرانەی مریدان و پەیڕەوانیان بۆ مورشیدەکانیان یارمەتییەکی ماددی گەورەبوو بۆ دەسەڵاتی رۆحانیی شێخ و بنچینەی ئەوەیشی بۆ دەرەخساند، کە نەك هەر ببێت بە رێبەرێکی ئایدیۆلۆجی، بەڵکو ببێتە سەرکردەیەکی سیاسیش. ئەو پەیوەندییەی نێوان شێخ و مریدانی لەبەر ئەوەی بە رەنگی ئاینی لەفۆرمە سۆفیگەرییەکەیدا رەنگڕێژ کرابوو زۆر بەهێزتر بوو لەو

---

(1) C.J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs. Politics Travel and Research in North-Eastern Iraq 1919-1925, London, Oxford University Press, 1957, P.63;
سیسیل جی. ادموندز، کردها ترك ها عرب ها، ت: ابراهیم یونسی، چاپ دوم، چاپخانه نوبهار، تهران، ١٣٨٢، ل ٧٦.

(٢) واسیلی نیکیتین، کورد و کوردستان، و: خالیدی حسامی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٩٧، ل٦١٤-٦١٥" رەشاد میران، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٨" عەبدولرەحمان بێلاف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ب٢، ل٨١٥.

(3) Edmonds, OP. Cit., PP. 74-75;
أدموندز، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٦-٧٧" جرجیس فتح الله، مبحثان علی هامش ثورة الشیخ عبید الله النهري، ط٢، مطبعة التربیة، دار ئاراس، أربیل، ٢٠٠١، ص١٤٤" جەعفەر عەلی رەسول، ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی،چ١، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل١٥٢.

پەیوەندییانەی، کە ئەو بۆیە ئاینییەی بەسەرەوە نەبوو، ملکەچبوون شێوەی گوێڕایەڵییەکی تەواوی مورشیدە رۆحییەکەی وەرگرتبوو، خزمەتکردنی باشی مورشید وەك رێسایەکی رەفتاری دەروێشانە تەماشا دەکرا[١]. رۆڵی شێخ وەك کەسێك، کە زۆر جار تا ئاستی بە پیرۆز کردنی سەیر دەکرا توانــاو هێـزی پەیـداکردنی دەسـەڵاتی پێدەبەخـشی. زۆر مریـدی تونـدڕەو و نەخوێنـدەوار شـێخی تەریقـەتیان وەك مەهـدی چاوەڕوانکراو و رزگارکـەر (المنقـذ) دەبینـی و ئومێدی ئەوەیان لێدەخواست دادپەروەریو ژیانێکی باشتر بۆ خـەڵکی بـە دیـاری بهێنـێ. ئـەم ملکەچبوون و دڵسۆزییە بۆ شێخ لە کاتی قەیرانە ئابووریو کۆمەڵایەتییەکانـدا زۆرتـر دەبـوو. شێخ تا لە ژیاندا بوو نەك هەر ئەرکی شێخایەتیی تەریقەت، بەڵکو ئەرکی پزیشك و یاسـاناس و مـەلاو پزیـشکی دەروونیـشی دەبینـی، دوای مردنیـشی ئـەم پیرۆزییـەی بـە پـیرۆز کردنـی مەزارەکەی تا ئاستی بە ئەفسانە کردنی بەردەوام دەبوو[٢].

شێخ لەبیری سۆفیزمدا بەمانای مرۆڤێکی تەواو (الکامل) و بـێ کـەموکورتی دەهـات لـە زانــستی شــەریعەت و تەریقــەت و راســتییو ئــەو زانیارییانــەی دەربــارەی دەروون و نەخۆشییەکانیو رێگاکانی چارەسەرکردنیاندا هەیەتی، وێڕای توانای چاککردنەوەی نەخۆشان و رێگـا نیـشاندانیان، ئەگـەر بڕوایـان بـە پـەیام و پێگـەی شـێخ هـەبێت[٣]. لـە روانگـەی شـێخ عەبدولقادری گەیلانییەوە شێخ ئەو کەسەیە، کە بەهۆیەوە مرید بە ناسین و خۆشەویستی خودا دەگات، بۆیە پێویستە هەموو مریدێك خاوەنی شێخ بێت[٤]. واتە شێخی گەیلانی سۆفیزم وەك پەیوەندیی نێوان شێخ و مرید دەبینێ، شێخ لە پـەروەردەی سـۆفیزمدا دەبێتـە بـەردی بناغـەو بەبێ بوونی شێخێکی مورشید، مرید نە گەورەیی خودا دەناسێت و نە بە خۆشەویستی خوداش دەگات. هەروەها گەیلانی مریدی بە کۆمەڵێك ئادابەوە پابەند کردووە، کـە دەبێت لەبەرانبـەر شێخدا نیشانیان بدات، تا لە رێـی رەفتارەکانیـەوە ببێتـە مریـدێکی نموونـەیی، هـەروەك چۆن لەسەر شێخی پێویست کردووە کە دەبێ لە هەڵسوکەوت لەگەڵ مریدەکانیدا کۆمـەڵێك ئـاداب

---

(١) ڤاسیلیەڤا، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٣١، ٢٣٣.

(٢) برونەسن، سەرچاوەی پێشوو، ب٢، ل١١٩-١٢٠" روبەرت ئۆلسن، راپەرینی شێخ سەعیدی پیران، و: ئەبو بەکر خۆشناو، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ١٩٩٩، ل١٨-١٩.

(٣) عبد المنعم الحفني، معجم مصطلحات الصوفية، ص١٤٣" عبد الرزاق الكاشاني، معجم إصطلاحات الصوفية، دار المنار، القاهرة، ١٤١٣هـ، ص١٧٢.

(٤) عبد القادر بن موسى بن عبد الله الجيلاني، الغنية لطالبي طريق الحق، ج٢، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ب.ت، ص٤٤٩.

رەچـاو بكـات، تـا ببێتـە پێـشەنگێكی رەفتـار بـاش و خـاوەنی سـیفاتی چـاك و دواجـاریش نموونەیەكی بەرز لە كۆمەڵگەدا[١].

رێبازەكانی تەریقەتەكانی سۆفیزم لە كوردستاندا جگە لەوەی بـە خێرایـی لـە نێـو خـەڵكی كورددا بڵاوبوونـەوە، كـارێكی زۆریـشیان كـردە سـەر پێكهـاتی سـایكۆلۆجی و كۆمەڵایـەتیو رۆحیی خـەڵكی كوردسـتان. بـەبڕوای عـەزاوی هۆكـاری ئـەم زوو بڵاوبوونەوەیـەی تەریقـەت لـە كوردستاندا لەبەر ئەوە بووە كە: بۆ كوردەكـان كـارێكی ئاسـان نـەبوو پەیوەنـدی بـە زانـست و قوتابخانە ئیـسلامییەكانەوە بكـەن، كـە بـە زمـانی عـەرەبی بـوون، جگـە لـەوە زانـای گـەورە دەركەوتن، تەریقەتەكانی سۆفیزمیش جگە لە زوهد و عیبادەت هیـچی تریـان گـەرەك نـەبوو، بۆیە پەیوەندیكردن پێیانەوە كارێكی ئاسان بوو، لەبەر ئەوە مـەیل و ئـارەزووی خـەڵكی كـورد بەرەو سۆفیزم زۆر گەورە بوو، بەهەمان شێوە ملكەچییان بۆ شێخان و بۆ رێبەرانی تەریقەتیش هەر گەورە بوو[٢].

سۆفیزم، كە لە بنەرەتدا دیاردەیەكی دەروونیی تاكە كەسییە (ظـاهرە نفـسیە فردیـە)، لـە كوردستاندا گۆڕدراو بووە دیاردەیەكی كۆمەڵایـەتی. كەسـی سـۆفی وەك ئـەوە نەمایـەوە، كـە پێشتر لە ناو ئیسلامدا هەبوو بەجۆرێك دوور لـە ژیـانی كۆمەڵایـەتی ـ ئـابووری ـ سیاسـی بـە تەنها خەریكی عیبادەت و خوداپەرستی بێت، بەڵكو گۆڕدرا بـۆ مرۆڤێـك بـە تونـدی پابەنـدی ئەوە بوو، كە دەبێ لەگەڵ مریدو پەیڕەوانیدا كۆببێتەوەو پەیوەندی بە خەڵكی تریشەوە بكـات بەبێ گوێدانە ئاستی دەوڵەمەنـدیو هـەژاری، یـان دەسـەڵاتدارو بێدەسـەڵات، گـرنگ ئـەوەبوو كارلێككرن (تفاعل) لەگەڵ ئەو ژینگە كۆمەڵایەتییەدا كە تێیدا دەژیت بكات. تەریقەتـەكانی سۆفیزم بە گوێرەی ئـەوەی لـە نێـو كەرتـە كۆمەڵایەتییـە جیاوازەكـانی كوردسـتاندا لایـەنگرو پەیڕەوانی زۆریان كۆكردبۆوە، ببوون بە فۆرمێكی دیاریكراو لە فۆرمەكانی رێكخستنی ژیـانی كۆمەڵایەتی، شێخانی تەریقەت لەبەر ئەوەی ژمارەیەكی فراوانـی خـەڵكیان لـە دەوری خۆیـان كۆكردبـۆوە چـیتر نەیانـدەتوانی بەگۆشـەگیریو دوور لـە خـەڵك و كۆمەڵگـە بـژین، لێـرەوە پێویـستیان بـە ناسـینی دەروونـی تاكـەكان و ژینگـەی كۆمەڵایـەتیی كۆمەڵگـەی كـوردەواری هـەبوو، هـەروەها پێویـستیان بـە توانایـەكی زۆریـش هـەبوو بـۆ بـەردەوامیو رێكـردن لەگـەڵ

(١) لەبارەی ئادابی مرید لەطەڵ شێخ و ئادابی شێخ بەرانبەر مرید بڕوانە: المصدر نفسه، ص٤٤٥-٤٥٣.

(٢) عباس العزاوي المحامي، خلفاء مولانا خالد، "مجلة المجمع العلمي الكردي"، بغداد، العدد الثاني، المجلد الثاني، ١٩٧٤، ص١٩٨.

سیستەم و ژیانی کۆمەڵایەتیی، بەو مانایە وەك م. لینگس دەڵێت: "سۆفیزم چەند هەوڵدان بوو بۆ گەیشتن بە حەقیقەت، هێندەش کاریگەری دەخستە سەر ژیانی کۆمەڵایەتی "[1].

وەك پێشتر ئاماژەی پێکرا مێژووی تەریقەتی قادری دەگەڕێتەوە بۆ پێش مێژووی سەدەکانی هەژدەیەم و نۆزدەیەم. محەمەد ئەمین زەکی لە بارەی هاتنی تەریقەتەکانی قادری و نەقشبەندی بۆ مەڵبەندی بابان دەڵێت: نازانرێت ئەم دوو تەریقەتە کەی هاتوونەتە ئەم مەڵبەندەو کێ بڵاوی کردوونەتەوە، بەڵام دەڵێت: وەك گوێ بیستی بووم لە ڕۆژگاری بابانەکاندا لە ناوچەکەدا بڵاوبوونەتەوە. یەکەم کەس، کە تەریقەتی قادری لە سلێمانیو دەوروبەریدا بڵاوکردەوە شێخ مارفی نۆدێیی بوو، بەڵام بڵاوکەرەوەی تەریقەتی نەقشبەندی مەولانا خالید بوو[2]. واتە شێخەکانی کوردستان لە دوو تەریقەتی سۆفیگەری قادری و نەقشبەندی پێکهاتبوون، مریدانی تەریقەتی قادری (دەروێش) و (سۆفیش) مریدی تەریقەتی نەقشبەندی بوون[3]. ناوەندی ئیرشادی تەریقەتی قادری (تەکیە) و ناوەندی ئیرشادی تەریقەتی نەقشبەندیش (خانەقا) بوو.

سەرەتای سەدەی نۆزدە تەریقەتی باڵادەست لە کوردستان تەریقەتی قادری بوو. تەنها دوو بنەماڵەی دەسەڵاتداری شێخان لە کوردستاندا هەبوون، ئەوانیش هەردووکیان سەر بەتەریقەتی قادری بوون: بەرزنجەییەکان[4] لە بەرزنجەو[5]، ساداتی نەهری لە هەکاری.

ئەم دوو بنەماڵەیە لە ڕێی پاوانکردنی پلەی شێخایەتی بۆ ئەندامانی بنەماڵەکانیان دەسەڵات و نفووزی خۆیان بەسەر مریدو پەیڕەوانیاندا سەپاند بوو. تۆڕێکی فراوانی سەر بەم دوو بنەماڵەیەو مرید و لایەنگرانیان بە تەواوی کوردستاندا بڵاو ببوونەوە[6]، گەورەبوون و درێژخایەنیی دەسەڵاتی ئەم دوو بنەماڵەیە لە کوردستان دەگەڕێتەوە بۆ زۆر هۆکار، لەوانە:

---

(1) Martin Lings,What is Sufisim?, London: George Allen and Unwin Ltd, 1975, P.15.

(٢) محمد أمين زكي بگ، مصدر سابق، ص٢٣٧-٢٣٨.

(3) C.J. Edmonds, OP. Cit., P.63.

(٤) بەرزنجیەکان: بنەماڵەیەکی مێژوویی بەناوبانگ و کۆنن، نەوەی باباعەلی هەمەدانین، ژمارەیەك زانای ئاینی و ئەدیبی گەورەیان تێدا هەڵکەوتووە. محمد الخال، مصدر سابق، ص٦٩.

(٥) بەرزنجە: ناوچەیەکە بەدووری ٦٠کم لە ڕۆژهەڵاتی سلێمانی، ناوەندی ناحیەی (سروچك)ە لە قەزای شارباژێڕی سەر بە پارێزگای سلێمانی.جمال بابان، أصول أسماء المدن والمواقع العراقية القديمة، مطبعة الأجيال، بغداد، ١٩٨٩، ص٥٣-٥٤.

(٦) مك داول، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٥.

یەکەم: هەر یەك لەم دوو بنەماڵەیە زنجیرەی نەسـەبی خۆیـان دەگەڕێننـەوە بـۆ پێغەمبـەرو رێچکەی تەریقەتیش بۆ شێخ عەبدولقادری گەیلانی. پێگەی رۆحی و مەعنـەویی گـەیلانی لـە فراوانبوونی بنکەی جەماوەری و هەژموونی (هیمنە) کۆمەڵایەتییاندا سەرمایەیەکی رەمـزی و رۆحیی پیرۆزی پێداون.

دووەم: بڵاوبوونـەوەی فراوانـی ئەنـدامانی شـێخانی بەرزنجـە و بـە رادەیـەکی کـەمتریش بنەماڵەی نەهرییەکان وەك زاناو شێخ بە زۆر ناوچـەی کوردسـتاندا، وایکردبـوو لەسـەر ئاسـتی ناوچەکەو دەوروبەریدا ناوو ناوبانگ پەیدابکەن.

سێیەم: شێخەکان بە گشتی و بەرزنجەییەکان بە تایبەتی، خاوەنی ژێرخانی ئابووریی بـەهێز بوون، ئەندامانی بنەماڵەی بەرزنجەییەکان لـە رێگـەی پلـەو پایـەی ئـاینی و دواتـریش پێگـەی سیاسییان، ببوون بە خاوەنی سامانێکی زۆر لە موڵك و زەویو سامانی ئاژەڵی[(١)].

چوارەم: تەریقەتی قادری بەپێی هەندێك بۆچوون زیاتر لە هەموو تەریقەتەکانی تر پابەنـدی شەریعەت و سوننەتەو زۆربەی شێخ و رێبەرە رۆحانییەکانیشی کورد بوون[(٢)].

پێنجـەم: نـەبوونی ناوەنـدێکی سیاسـی ــ کۆمەڵایـەتیی بـەهێز بۆشـاییەکی گـەورەی لـە کوردستاندا دروستکردبوو، ئەمەش رێگا خۆشکەر بوو، تا رێبازەکـانی تەریقەتـەکانی سـۆفیزم ببنە پێکهاتەیەکی سیاسیی ــ ئایدیۆلۆجی و کۆنترۆڵی بـیرو هۆشـیاری خـەڵك لـە کوردسـتاندا بکەن.

شەشـەم: وێـرای ئەمانـە هێـزی مەعنـەوی و کەسـایەتیی شـێخ و توانـای بـۆ خوێندنـەوەو دەرکپێکردنی ئەو دیاردەو رووداوانەی، کە کەسانی ئاسایی تر نەیاندەتوانی دەرکیـان پێبکـەن، هەروەها کەشف و کەرامات هۆکارێکی تری یاریدەدەر بوون بۆ گەورەکردنی دەسەڵات و نفوزی کۆمەڵایەتیو چەسپاندنی زیاتری پێگەی تەریقەت.

لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا تەریقەتی نەقشبەندی خێراتر لە تەریقەتی قـادری پـەرەی سـەند. نوێکەرەوەو بڵاوکەرەوەی تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستان مەولانا خالیـدی ١٧٧٩- ١٨٢٦ سەر بەتیرەی میکاییلی جاف بوو[(٣)].

---

(١) برونەسن، سەرچاوەی پێشوو، ب٢، ل١٣٣-١٣٤.

(٢) پی رەش، مصدر سابق، ص١٠.

(٣) لـە بـارەی بۆچـوونە جیاوازەکـان سـەبارەت بـە مـەولانا خالیـد بڕوانـە: جـواد فقـي علـي، الـشيخ خالـد النقشبندي، ص٢٢، هامش (٢)، ص٩٥، هـامش (٢)" سـەید تـاهیری هـاشمی، مـەولانا خالیـد و تەریقـەتی نەقشبەندی، و: دلێر میرزا، چاپخانەی قانیع، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٣٣، ٤٤. بەر لە پەیدابوونی ◀◀

مەولانا خالید دوای چوونی بۆ هیندستان لە سالّی ١٨١١دا گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی و هەرزوو خەڵکێکی زۆر رووی تێکرد[١]. لە ماوەیەکی زۆر کورتدا هەزاران کەس لە هەموو لایەکی کوردستانەوە پەیوەندییان بە تەریقەتی نەقشبەندییەوە کردووە، تەنانەت ژمارەیەك لە فەرمانڕەوایانی بنەماڵەی بابان بوونە مریدی مەولانا. ریچ C.G.Rich لە یاداشتی رۆژی بیست و چواری حوزەیرانی ساڵی ١٨٢٠ دا بۆمان دەگێڕێتەوە چۆن تەواوی وتەکانی مەولانا خالید بە فەرمووده دادەنرێت و کوردەکان بە وەلیی دەزانن و دەیبەنە ریزی پێغەمبەرەوە. لە زمانی عوسمان بەگی برای مەحمود پاشای بابانیشەوە پێمان دەڵێت: چ خۆی و چ مەحمود پاشاو زۆربەی سەرانی کورد مریدی مەولانان، "چونکە بە لایکەمەوە لەگەڵ شێخ عەبدولقادری بەناوبانگ لەیەك پلەدان"[٢]. لە یاداشتی رۆژی بیستی تشرینی یەکەمیشدا نووسیویەتی: "...پێش چەند رۆژێك کوردەکان لە عەبدولقادریان[٣] گەورەتر دادەنا، میریش[٤] وا خووی پێوە گرتبوو لە بەرانبەریدا بە پێوە بوەستێ و قەنەی بۆ تێبکات..."[٥].

ماوەی نێوان ساڵانی ١٨١١-١٨٢٠ بە پربەرهەمترین ساڵانی رێبازی نەقشبەندی دەژمێردرێت لە کوردستاندا. ژمارەیەکی زۆری خەڵك بە گەڕانەوەی مەولانا بۆ سلێمانی،

مەولانا خالید تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستان لایەنگرو هەواداری هەبووە، بەڵام گەورەبوون و گەشەکردنی هاوکاتە لەگەڵ گەڕانەوەی مەولانا خالید لە هیندستانەوە بۆ سلێمانی، سەید تاهیری هاشمی، هەمان سەرچاوە، ل٦١“ نادر کریمیان سردشتی، تژکرە عرفای کردستان، انتشارات نگاه سبز، تهران، ١٣٨٠، ل٩١“ دیدەنی لەگەڵ محەممەدی مەلا کەریم، بەغداد، ٢٧ی شوباتی ٢٠٠٦.

(١) مك داول، سەرچاوەی پێشوو، ل١١٦،رەشاد میران، سەرچاوەی پێشوو،ل٦١.

مەولانا خالید ساڵی ١٨٠٥ چۆتە حەج و زیارەتی مەککەو مەدینەی کردووە، دواتر گەڕاوەتەوە بۆ شام ـ عیراق ـ سلێمانی و دەستی کردۆتەوە بە دەرسوتنەوەو خودا پەرستی، ساڵی ١٨٠٩یش رووی کردۆتە هیندستان و لەوێ لەسەر دەستی شا عەبدوڵلای دەهلەوی تەریقەت و مۆڵەت (اجازە)ی خەلافەت و ئیرشادی وەرگرتووە، ساڵی ١٨١١ گەراوەتەوە بۆ سلێمانی. بڕوانە: محمد الخال، مصدر سابق،ص٣٨-٤٢“جواد فقی علی، الشیخ خالد النقشبندی، ص٥٩-٧٣“ محمد رەئوف توکلی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٢٤-٢٢٥“ مهیندخت معتمدی، نقشی از مولانا خالد نقشبندی و ثیروان طریقت او، انتشارات ثاذنط، تهران، ١٣٦٨، ل٣٠-٣٥، ٣٧.

(٢) کلۆدیۆس جێمس ریچ، گەشتنامەی ریچ بۆ کوردستان ١٨٢٠، و:محەمەد حەمە باقی، چ٣، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٥، ل١٤٢.

(٣) مەبەستی ریچ بە گەورەتر دانانی مەولانا خالیدە لە شێخ عەبدولقادری گەیلانی.

(٤) ئەو رۆژگارە مەحمود پاشا میری میرنشینی بابان بووە.

(٥) هەمان سەرچاوە، ل٢٨٨.

وێـڕای دوژمنایـەتی بـەردەوامی قادرییـەکان و نـاو بـە نـاویش میرانـی بابـان، هاتنـە سـەر ڕێبازەکەی، تایبەت ئەو توێژەی بازاڕ، کە هەلومەرجی پڕ لە شەڕ و شۆڕی میرنـشین زیـانی بـە بەرژەوەندییەکانیان دەگەیاند، ئەوانە دوژمنایەتی خۆیان بۆ ئەو دەربەگانە ڕاگەیانـد بـوو، کـە لە دەوری هەردوو هێزی سیاسـی و ئـاینی ـــ کۆمەڵایـەتی لـە سـلێمانی کۆببوونـەوە. لێرەوە نەقشبەندی چوارچێوەیەکی تازەی بۆ پێکهێنابوون، کە گوزارشـتی لـە بەرژەوەنـدی هاوبەشـیان دەکرد، لەبەرئەوە لە سەرەتاوە بە گەرمی پشتگیریان لێکرد[1].

بە بڕوای نەجاتی عەبدوڵڵا ئەم لێکدانەوەیـە خوێندنەوەیـەکی ئایدیۆلۆجیانـەی سـەر بـەرەو ژێرە، لەو ڕوانگەیەوە ئەگەر ئەو بازاڕییانەی دژایەتی دەربەگەکانیان دەکرد وەکو چینێك، یـان هـیچ نەبوایـە، وەکـو توێـژێکی کۆمەڵایـەتییش هەبوونایـە، دەبـوو لایـەنی کـەم تەریقـەتی نەقشبەندی بیتوانیایـە لـەناو شـاردا دوای ئـاوارەبوونی مـەولانا خالیـد جـێ پێیـەك بـۆ خـۆی بکاتـەوە، بـەڵام تەریقـەتی نەقـشبەندی لـە کوردسـتاندا نـەیتوانی لەگـەڵ کولتـووری شـاردا هەڵبکات، کەچی هەر زوو بەنێو ناوچە چیاییەکاندا بڵاوبۆوە. لێرەوە نەجاتی عەبدوڵڵا دەگاتـە ئـەو دەرەنجامـەی کـە تەریقـەتی نەقـشبەندی لـە کوردسـتاندا زیـاتر سـیمایەکی (ناوچـیایی) بەخۆیـەوە گـرت و تەریقـەتی قـادریش وەکـو تەریقـەتێکی کۆنـسێرڤاتۆر هـەر لـەناو شـاردا مایەوە[2].

بە بڕوای ئێمە هەر یەکێك لـەم لێکدانەوانـە هەنـدێك لـە ڕاسـتییان تێدایـە، نـەك تـەواوی ڕاستییەکان. چونکە ڕاستییەك، کە ناشێت فەرامۆش بکرێـت ئەوەیـە، کـە دەرفـەتی مانـەوەو گەشەکردن لە شاری سـلێمانی بـۆ تەریقـەتی نەقـشبەندی لـە ڕۆژگـاری دەسـەڵاتی بابانەکانـدا کەمترو بەر تەسکتر بوو لە دەرفەتی گەشەکردنی تەریقەتی قادری، ئەویش نـەك لەبـەر ئـەوەی تەریقەتی قادری لەگەڵ فەزاو کولتووری شاردا تەریقەتی نەقشبەندی گونجاوتر بوو بێت، بـەڵکو زیاتر لەبەر ئەوە بوو، کە لە لایەکەوە دەسەڵاتی سیاسیی بابانەکان تا ڕادەیەکی بەرچاو لەگـەڵ ڕێبـەری ڕێبازی قـادری نـەرمیی زیـاتری نوانـدووەو بـە کەسـی ئـاینی یەکـەمی سـنوورەکەیان زانیوە، لە لایەکی ترەوە مەولانا خالید بە هۆی دژایەتی کردنی زۆری لە لایـەن قادرییەکانـەوە بە ناچاری سـلێمانی جێهێـشتووە. بۆیـە لەوانەیـە ئەگـەر مـەولانا ئـاوارەی دەرەوەی سـلێمانی

---

(١) هەڵکەوت مەلا حەکیم خانـەقینی، ڕیـشەو پێـشینەی ڕێبـازی نەقـشبەندی لـە کوردسـتاندا. "سـەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی" گۆڤار، سلێمانی، ساڵی شەشەم، ژمارە ٢١، شوباتی ١٩٩٨، ل١٤.

(٢) "شۆڕشـی شـێخ عوبەیـدوڵڵای نـەهری لـە بەڵگەنامـەکانی فەرەنـسیدا ١٨٧٩-١٨٨٢". و: نـەجاتی عەبدوڵڵا، بڵاوکراوەی مەکتەبی بیرو هۆشیاری، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٢١.

نەکرابایەو لە شاردا بمابایەوە بە لەبەرچاوگرتنی ئەو نفوزە کۆمەڵایەتییەی لەو چەند ساڵە کەمەی سەرەتای گەڕانەوەیدا بۆ سلێمانی پەیدایکردبوو، رەنگە نفوزو پێگەی رۆحی و جەماوەریی نەقشبەندی لە سلێمانی زۆر لەوە گەورەتر بووایە، کە هەیە. ئەوە تەنگ پێهەڵچنینی مەولانایە لە سلێمانی ناچاری دەکات، کەنارەکان و ناوچە چیاییەکان بکاتە بنکەی بڵاوبوونەوەی تەریقەتەکەی لە کوردستان نە جۆری پێکهاتەو سروشتی رێبازەکەی، یان ئەوە بەو مانایە نییە، وەك نەجاتی عەبدوڵڵا دەڵێت: کەلتوری شارەکە لە کەلتوری چیا پێشکەوتووترو نوێخوازتر بوویێت، کە دەشێت پێچەوانەکەی پتر راستی تێدا بێت[1]. ئاماری مریدانی مەولانا بە تەنها لە تورکیاو وڵاتانی عەرەبیدا بە گوتەی ریچ گەیشتۆتە دوازدە هەزار مریدو سی و چوار خەلیفەی کوردو سی و سێ خەلیفەی سەربە نەتەوەکانی تر[2].

ئەم زوو گەورەبوونەی تەریقەتی نەقشبەندی لە سنووری دەسەڵاتی میرنشینی باباندا بووە هۆی تورەبوونی شێخەکانی بەرزنجەو تەواوی شێخانی تەریقەتی قادرییشی وروژاند. بۆیە بە لەبەرچاوگرتنی دۆخی کولتووری و هەلومەرجی کۆمەڵایەتی ـــ ئابووریی ئەو رۆژگارەو شەیدایی بۆ پاوانکردنی دەسەڵات و قبوڵنەکردنی ئەویتری جیاواز، شتێك نەبوو کە چاوەڕوان کراو نەبێ ئەگەر ململانێ و ناکۆکی بکەوێتە نێوان رێبازەکانی سۆفیگەریی قادری و نەقشبەندی لە کوردستان، تایبەت لە ئاستی رێبەرایەتییاندا. بۆیە لەگەڵ هاتنەوەی مەولانا بۆ سلێمانیو فراوانبوونی بنکەی جەماوەری تەریقەتەکەی ناکۆکیی نێوان هەردوو تەریقەت لەسەر ئاستی زانایان و میرو خەڵکیدا گەیشتە ئاستێك بیرۆکەی کوشتنی مەولانا لە ئەندێشەی

---

(١) هەمان سەرچاوە، ل٢١-٢٢.

(٢) ریچ، سەرچاوەی پێشوو، ل١٦، ١٤٢. بۆ ناوی سەرجەم خەلیفەکانی مەولانا خالید بروانە: مەلا عبدالکریمی مدرس، سەرچاوەی پێشوو، ب١، ل٨٣-٨٦" الشیخ محمدالخال، مصدر سابق، ص٤٩-٥١.

حوسینی خەلیقی بە بێ پشتبەستن بە هیچ سەرچاوەیەك ئاماژەی بە بوونی چوارسەد خەلیفەی مەولانا کردووە، کە پێدەچێت ئەم ژمارەیە دوور بێت لە راستییەوە. حوسینی خەلیقی، کۆمەڵناسی کوردەواری، ب٢، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، ١٩٩٢، ل٢٦٩. عەباس عەزاویش مریدانی نەقشبەندی لە هەموو وڵاتاندا بە بیست هەزار داناوە. عباس العزاوي، مولانا خالد النقشبندي. "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، بەغدا، العدد١، ١٩٧٣، ص٧١٩. جیاوازیی نێوان هەردوو ژمارەکەی ریچ و ئەلعەزاوی بریتییە لە هەشت هەزار کەس. ئەگەر ئەو راستیەمان لەبەرچاو بێت کە راستە ریچ لە رۆژگاری مەولانادا ژیاوە، بەڵام لە ئامارەکەیدا بە تەنها باسی تورکیاو وڵاتانی عەرەبی کردووە. بەڵام مەولانا مریدی زۆری لە هیندستان، پاکستان، ئەفغانستان، وڵاتی فارس، داغستان و کوردستاندا هەبووە، بۆیە هەرچەندە ئەلعەزاوی هاوسەردەمی ژیانی مەولاناش نەبووەو لەسەدەی بیستدا ژیاوە، بەڵام رەنگە ژمارەکەی ئەو راستی زیاتری تێدا بێت.

نەیارانیدا دەگەڕا[١]. تەنانەت شێخ مارفی نۆدێیی تۆمەتی کفرو ئیلحادی داوەتە پاڵ مەولاناو داوای لە پیاوانی ئاینیش کردووە فەتوای لەسەر بدەن[٢].

شێخە فیوداڵەکانی قادری توێژێکی کۆمەڵایەتیی دوورەپەرێزییان پێکهێنابوو، ژمارەیەکی کەم لە بنەماڵەی شێخان ئەرکی سەرکردایەتیی ئایدیۆلۆجییان بۆ خۆیان پاوان کردبوو. خەلیفەی شێخە قادرییەکان نەدەبوونە شێخ، شێخایەتی تەنها لە نێو خانەدانانی بنەماڵەی بەرزنجییەکان و ساداتی نەهری خۆیاندا دەمایەوە. نەقشبەندییەکان هاتن ئەم ستراکتورە دۆگمایەیان تواندەوە. لە کوردستاندا ژمارەیەکی زۆر لە خەلیفەکانی مەولانا خالید بوونە شێخ، بۆیە دوای کۆچی دوایی مەولانا سەرکردەی ئایدیۆلۆجیی تر دەرکەوتن[٣]. هەروەها تەریقەتی قادری ببووە بەشێك لە سیستەمی دەسەڵاتداریێتی بابانەکان و پشتگیری میرەکان و ئیدارەی بابانی دەکرد. ئەو ڕۆژگارەش خەڵكێك دەرکەوتبوون لەگەڵ سیستەمی دەسەڵاتداریێتی بابانەکاندا ناکۆك بوون، تەریقەتی نەقشبەندی بە گوتەی ڕەشاد میران وەك ڕێبازێکی بەرهەڵستکار ڕووبەڕووی سیستەمی سیاسیی ئاینی ــ کۆمەڵایەتیی بابانەکان وەستایەوە، هەر بۆیە ئاسایی بوو، ئەگەر خەڵکەکە ڕووی تێبکات[٤]. وێڕای ئەمانە مەولانا پێچەوانەی دوورە پەرێزی شێخانی قادری، مەلاو ڕۆڵەیەکی سادەی عەشیرەتی بووەو پتر لە خەڵکەوە نزیك بووە، جگە لەوەی مەولانا مرۆڤێکی کراوەو ڕۆشنبیرێکی جیهاندیدە بووە، لە ئێران و ئەفغانستانەوە چووەتە هیندستان و وەك گوتمان ساڵێك لەوێدا ماوەتەوە، ئەو ڕۆژگارەش هیندستان بە گوێرەی ئەوەی داگیرگەیەکی ئینگلیز بووە گەلێك لە کوردستان زۆرتر پەیوەندی بە دونیای نوێوە هەبووە. هەموو ئەمانەو تێگەیشتن و حاڵیبوونی پتری خەڵك لە زمان و نیازی مەولانا ڕێگایان

---

(١) محمد امین زکی بگ، مصدر سابق، ص٢٤٨-٢٤٩ " محمد ڕەئوف توکلی، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥٣" عەبدولرەحمان بێلاف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ب٢، ل٨١٨.

(٢) محمد الخال، مصدر سابق، ص٥١" عباس العزاوي، مولانا خالد النقشبندي، ص٧١٠ " ڕەشاد میران، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٢.

(٣) ڤاسیلیەڤا، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٦١" برونەسن، سەرچاوەی پێشوو، ب٢، ل١٤٥. بە بڕوای برونەسن باپیرە گەورەی بنەماڵەی تاڵەبانی تاکە کەسێکی قادرییە، کە شێخایەتی بە میرات بۆ نەماوەتەوە. برونەسن، هەمان سەرچاوە، ب٢، ل١٤٥.

(٤) ڕەشاد میران، سەرچاوەی پێشوو، ل٦١.

بۆ هەزاران کەس خۆش کرد، کە لە ناویاندا چەندین مەلای گەورەی ئەو رۆژگارە هەبوون تا لە دەوری مەولانا و تەریقەتی نەقشبەندیدا کۆببنەوە[١].

ناکۆکی نێوان هەردوو تەریقەتی قادری و نەقشبەندی لە کوردستاندا پرۆسەی یەکڕیزی و یەکخستنی خەڵکی کوردی لە چوارچێوەی بیری سۆفیزمدا پەکخست. هەر کام لە تەریقەتەکان بە تەنها یان لە پرۆسەیەکی رۆحیی هاوبەشدا، سۆفیزمی کوردی لەوە لاوازترو کەمتواناتر خۆی نواند، کە بتوانێت لە رووی ئایدیۆلۆجییەوە خەڵکی کورد یەك بخات.

لەبارەی ناکۆکی نێوان هەردوو تەریقەتە سەرەکییەی کوردستان نووسراوو لێکدانەوەی جیاجیا هەیە. دوای گەڕانەوەی مەولانا خالید بۆ سلێمانیو بوونی بەشێخ و رێبەری تەریقەتی نەقشبەندیو گەورەبوونی دەسەڵاتی رۆحانیو بەهێزبوونی پێگەی کۆمەڵایەتی، دوژمن و نەیاری زۆری لە سنووری دەسەڵاتی میرنشینی بابان، تایبەت لە پایتەختی بابانەکان (سلێمانی) بۆ پەیدا بوو، شێخ مارفی نۆدێیی لەنێو ئەو نەیارانەدا، کە سەرسەختانە کەوتنە رکابەریکردنی لە هەموویان ناسراوتر بوو، ئەو بڕوای وابوو نابێت مەولانا لە کوردستان دابنیشێت، بۆ ئەمەش ئەوەی کردبووە بیانوو، کە گوایە خەڵکی کورد ساویلکەو خۆشباوەڕن و لە رێی پێشکەشکردنی دیاری بە خانەقای نەقشبەندی، شێخانی ئەو رێبازە دەوڵەمەند دەبن و گرفتی گەورە بۆ ئاین و ژیانی خەڵك دروست دەکەن، دواتر نەوەکانیشیان زیاتر لە ئاین بایەخ بە کاروباری دونیاییو دەسەڵات دەدەن و لە رووە خراپەکەیەوە سوود لە پلەو پایەی شێخایەتی وەردەگرن و ئاڵۆزی و پشێویو نائارامی دەخەنە نێو وڵاتەوە[٢].

مەلا عەبدولکەریمی مودەریس بڕوای وایە، یەکێك لە هۆکارە بەهێزەکانی پشێویو ئاژاوە ئیرەیی پێبردنە. لەمبارەیەوە مودەریس دەڵێت: زۆر لە مەلایانی سلێمانی لە پایەو کەسایەتی مەولانا خالید لە لای میرانی بابان و خەڵکی شارو دەوروبەری ناڕەحەت بوون، دیارترین زانای بواری زانست و تەریقەتیش لەو رۆژگارە لە ناوچەکەدا شێخ مارفی نۆدێیی بووە، بۆیە چوونەتە لایو وایان تێگەیاندووە، کە مەولانا بۆ تێکدانی ئاین و نانەوەی پشێویو ئاڵۆزی هاتووە،

(١) دیدەنی لەگەڵ محەممەدی مەلا کەریم، بەغدا، ٢٧ی شوباتی٢٠٠٦. هەرچی شێخ مارفی نۆدێییە بە گوتەی پیێ رەش نموونەی رەوتێکی ئاینی پارێزگارانە (Conservative) و پابەندی وشە بە وشەی تێکستەکان بوو، هیچ شتێکی نوێشی دانەهێنا. پیێ رەش، مصدر سابق، ص١١-١٢. ئەم بۆچوونەی پیێ رەش تەنها لە ئاستی بەراوردی نێوان تەریقەتەکانی قادری و نەقشبەندی نزیکە لە راستییەوە، ئەگینا لە ئاستی گشتیدا، جگە لەوەی شێخ مارفی نۆدێیی زانایەکی ئاینی گەوری خاوەن نووسراوی بەنرخی رۆژگارەکەی خۆی بووە، مەولانا خالید و نەقشبەندییەکانیش کەمتر پابەندی نەریت و بیری پارێزگارانە نەبوون.

(٢) عەبدولرەحمان بێلاف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ب٢، ل٨١٨.

ئەویش بە هـۆی دڵـسافی خـۆی و سـوێندخواردنی ناڕاسـتی ئەوکەسـانەو، وەك جێبـەجێکردنی ئەرکێکی ئاینی دژی مەولانا خالید کەوتۆتـە جووڵـەو سـەرەنجامیش پەشـیمان بۆتـەوە[1].ئـەو کەسانەش، کە چاویان بڕیبووە پلەو پایەی شێخایەتیو ئیرشاد لە بەرانبەر پایەی بەرزی ئاینیی مەولانادا کەمتوانا بوون، ئەمـە لەلایـەك، لەلایـەکی دیکەشـەوە ژمارەیـەکی زۆر لـە مــەلاو زانـای بە نـاوبانـگی ئـەو رۆژگـارە چوونـەتە نێــو تەریقـەتەکـەی مـەولانـاوە[2]،

بەمەش ئەو کەسـانە چارەیەکیان لە بەردەمدا نەماوە جگە لە پـەنابردن بـۆ شـێخ مـارفی نۆدێییو هەڵبەستنی قسەی ناڕاست لە دژی[3].

دواجار مودەریس بڕوای، وایە کە هۆکاری هەرە گـەورەی کۆچـی مـەولانا لـە سـلێمانی بـۆ بەغدا بریتیبووە لە ترسی مەحمود پاشای بابـان. بـراو ئامۆزاکـانی مـەحمود پاشـاو زۆرێـك لـە پیاوماقووڵانی بابـان پەیوەنـدییان لەگـەڵ مـەولانا باشـبووەو خۆشـیان ویـستووە، هـەرکاتێکی مەولانا مەبەستی بووبێ ئەوانە گوێڕایەڵ و ملکەچی فەرمانەکانی بـوون، بۆیـە مـەحمود پاشـا لەوە ترساوە، کە هێزی رۆحی و کەسایەتیی مەولانا ببێتە فاکتەرێك بۆ دوورخستنەوەی خـەڵك لە دەسەڵاتەکەی، لەبەر ئەوە حەزی بە مانەوەی مەولانا لە سلێمانی نەکردووەو هەوڵی داوە لە شارەکە دووری بخاتەوە[4].

تەریقەتی قادری بەتونـدی بەناوەنـدی بڕیـار و گەوهـەری فیکـری ئیـسلامەوە پابەنـد بـوو، هەرچی لە دەرەوەی پەیڕەوو شەریعەتی ئاینی ئیسلامدا بوو بەکاری لادان و دژ بـە بنـەماکانی ئەو ئاینەی دەزانی. لەم روانگەیەوە بوو، کە شێخ مارفی نۆدێیی رێبەری تەریقەتی قـادری لـە سنووری میرایەتیی باباندا، مەولانا خالیدی نەقشبەندی، کە بە بـڕوای نـۆدێیی لـە شـەریعەت لایداوە، بەلادەر لە پەیامی ئیـسلامی داوەتـە قەڵـەم[5]، هـەر بۆیـە بەنووسـین هێرشـی تونـدی

(١) مەلا عبد الکریمی مدرس،سەرچاوەی پێشوو، ب١، ل٤٥-٤٦"محمد الخال،مصدر سابق، ص ٥٢ - ٥٣.

(٢) لەوانە:شێخ قەسیمی گەورەی تەختەیی، شێخ عەبدولقادری شەمزینی، مەلا مستەفای کوری مـەلا جـەلی خورماڵی، مەلا عەبدوڵلای کوڕی مەلا عەبدولرەحمانی جەلی کۆیی، ملا یـەحیای مـزوری، شـێخ ئیـسماعیلی هەنارانی بەرزنجەیی و شێخ ئەحمەدی سەرداری سەرگەڵوویی بەرزنجی. مدرس، هەمان سەرچاوە، ب١، ل٤٦.

(٣) هەمان سەرچاوە، ل٤٦.

(٤) هەمان سەرچاوە، ب١، ل٤٦-٤٧.

(٥) عەتا قەرەداخی، کاریگەری کولتووری ئەوان لەسـەر کـورد، چـاپخانەی وەزارەتـی رۆشـنبیری، سـلێمانی، ٢٠٠١، ل١٥١.

کردۆته سەر و ویستوویەتی لای سەعید پاشای والی بەغدا نەك تەنها لە پلەو پایەی ئاینییوکۆمەڵایەتیی مەولانا کەم بکاتەوە، بەڵکو هەوڵی داوە ناوو ناوبانگیشی بزڕێنێت[1].

هەرچی ڕێبازی نەقشبەندییە شێوازی ڕێکخستنی لە هی قادری بەهێزتر بوو. تەریقەتی نەقشبەندی بە پلەی یەکەم ئاراستەکردنی ژیانی مرۆڤی ڕووەو خودا بە پێویست دەزانی، پێی وابوو مرۆڤ دەبێ تەنها لەگەڵ خوداو خۆشەویستیی خوداییدا بێت، بە پلەی دووەمیش پابەندی بنچینەکانی سوننەت و شەریعەتی ئیسلامی بوو. لەم بارەیەوە م. مۆلیە (M. Mole)ی فەرەنسی دەڵێت: "ئامانجی سۆفیزمی نەقشبەندی بریتییە لەوەی، کە هەمیشە لە ڕێی رامان، یان پەیوەندیی ڕاستەوخۆ بە پێغەمبەرو وەلییەکان لەگەڵ خودادا بژیت. ئەگەر کەسی سۆفی، یان مرید ڕاستەوخۆ خودای ناسی ئەو کاتە پێویستی بە مامۆستا یان مورشیدێك نابێت،تەنانەت ئەگەر ئەو مامۆستایە لە ژیاندا مابێت، یان کۆچی دوایی کردبێت تا بە نورو خۆشەویستیی خودای بگەیەنێت " [2].

دەشێت ناکۆکی نێوان ئەو دوو تەریقەتە لەم ڕوانگەیەوە سەیر بکرێت کە:

یەکەم: هەر یەکێك لەو لایەنە ناکۆکانە بەوردی ئاگاداری حەقیقەتی لایەنەکەی تر نەبووە، ئەمەش بۆشاییو دابڕانێکی گەورەی خستۆتە نێوان شێخ مارفی نۆدێیی و مەولانا خالیدەوە. نۆدێیی لەبارەی حەقیقەتی مەولاناو نیەت و مەبەست و ئیرشادیەوە زانیاریی پێویستی نەبووە، بۆیە بە چاوی ترس و گومانەوە سەیری جموجۆڵ و چالاکییەکانی کردووە.

دووەم: پەیوەندی بە گواستنەوەی پلەی شێخایەتییەوە بووە بۆ کەسانێك، کە شایستەی ئیرشادو ڕێنوێنیکردنی خەڵك نەبوون، بەڵکو هەموو هەوڵێکیان بۆ کۆکردنەوەی لایەنگر بووە لەدەوری خۆیان تا بەناوی ئاین و تەریقەتەوە لەڕووی ماددیەوە سوودیان لێببینن، بۆیە ژمارەیەکیان رکابەری ئەوانیتریان دەکرد[3].

---

(١) شێخ مارفی نۆدێیی نامەیەکی بەناونیشانی "تحرير الخطاب في الرد على خالد الكذاب" لەسەر مەولانا خالید نووسیوەو ساڵی ١٨١٣ بەمەبەستی ناوزڕاندنی مەولانا بۆ سەعید پاشای کوری سلێمان پاشای والی بەغدای ناردووە، بەلاّم شێخ مارف لەم هەوڵەیدا نەك سەرکەوتوو نەبوو، بەڵکو نووسەر و زانایانی ئاینی ئەو رۆژگارە بە چەندین نووسراوو شیعری جیاجیا وەلاّمیانداوەتەوە. بڕوانە: عباس العزاوي، مەولانا خالد النقشبندی، ص٧١٠-٧١٥" محمد الخال، مصدر سابق، ص٥١-٥٣" جواد فقي علي، الشيخ خالد النقشبندي، ص٣٦٥-٤٠٥.

(٢) لە: جرجيس فتح الله، مصدر سابق، ص١٢٧.

(٣) جواد فقي علي، محمد بن عبد الله الجلي، ص٥٨-٥٩.

سێیەم: ڕەنگە خاڵێکی تری ئەم ناکۆکییە پەیوەندی بە وەرگرتنی تەریقەتەوە هەبێت کاتێك شێخ مارفی نۆدێیی لە سلێمانی ڕێبەرێکی دیاری تەریقەت بووە، مەولانا ڕوو دەکاتە هیندستان و لەوێ تەریقەت و مۆڵەتی ئیرشادو شێخایەتی وەردەگرێت دا. پێدەچێت ئەم حاڵەتە لە ڕووی دەروونییەوە جۆرە پەرچەکردارێکی لای شێخ مارف بەرانبەر بە مەولانا دروستکردبێ‌و وای لێکدابێتەوە، کە مەولانا سەنگ و قورسایی ڕۆحانی ئەوی لە بەرچاو نەگرتووە، یان دانی بە ڕێبەرایەتیی ڕۆحانیی نۆدێییدا نەناوە.

لە کۆتاییدا دەتوانین بڵێین ئەو ڕۆژگارەی هەردوو تەریقەتی قادریو نەقشبەندی لە کوردستان لە ململانێ و ناکۆکیدا بوون، کۆمەڵی کوردەواری لە ڕووی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووریو فەرهەنگی لە ئاستێکی تەواو نزم و دواکەوتوودا بوو، نەخوێندەوارییو بێ قوتابخانەیی باڵی بەسەر ژیانی ڕوناکبیرییو پەروەردەیی کۆمەڵگەی کوردیدا کێشابوو. گومانیشی تێدا نییە، کە هۆشیاریی کۆمەڵایەتی لەو کۆمەڵگایانەدا گەشە ناکات، یان زۆر بە سستی گەشە دەکات، کە نەزانیو نەخوێندەواریی بەسەردا زاڵبێت. وێڕای ئەمەش دەسەڵاتی دەرەبەگ و شێخەکانی کورد بریتیبوو لە دەسەڵاتێکی کلاسیکی، ئەم جۆرە دەسەڵاتەش لە بەشی هەرەگەورەی کۆمەڵگە ناشارستانییەکاندا لەسەر بنەماو پێوانەی نەریتە کۆمەڵایەتییەکان دامەزراوەو لەنەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر ماوەتەوە. بە بڕوای م. ویبەر M. Weber [1] دەسەڵاتی کلاسیکیی لەمجۆرە، باوەری تەواوی بە پیرۆزیی داب و نەریت و ڕەوایەتیی ئەو پێگەیە هەیە، کە بەدەست هەڵسوڕێنەرانی کاروباری کۆمەڵایەتییەوەن[2].

لە کۆمەڵگەیەکدا، کە هۆشیاریی کۆمەڵایەتی لە ئاستێکی تەواو نزم و دەسەڵاتی نەریتیو ڕێبەرانی ڕۆحانی پانتاییو جوگرافیای بیری مرۆڤی کوردی داگیرکردبێت، ئەوکاتە ڕەنگە ئاسایی بێت، ئەندامانی کۆمەڵ ببن بە لەشکرێك لە مرۆڤی بێ بیرکردنەوەو بە تەنها شێخێکی ڕێبەری تەریقەت یان میرێکی نێو بنەماڵەی دەسەڵاتدار بتوانێت لە جیاتی تەواوی مرید و پەیڕەوکارانی، یان تەواوی ئەندامانی کۆمەڵگە نەك هەر بیربکاتەوە، بەڵکو بڕیاریش بدات،

(١) ماکس وێبەر Max Weber: لە ٢٨ نیسانی ١٨٦٤ لە ئێرفۆرت هاتۆتە دونیاوە. یاساو فەلسەفەو مێژوو و ئابووری نەتەوەیی لە هایدلبێرگ و بەرلین و گوێتینگن دا خوێندووە. یەکێکە لە دامەزرێنەرانی پارتی دیموکراتی ئەڵمانی (DDP). ساڵی ١٩١٩ لە زانکۆی میونشن بۆتە پرۆفیسۆر. بە دامەزرێنەری سۆسیۆلۆجیای ئاینی لە ئەڵمانیا دادەنرێت.

http://de.wikipedia. org/wiki/max-weber

(٢) لە:نیقۆلا تیماشیف، نظریة علم الإجتماع، ت: د.محمود عودة وآخرون، ب.م، ب.ت، ص٢٧٠.

بەمەش هۆشیاریی ڕێبەری ڕۆحیو شێخی تەریقەت دەبێتە بەهۆی هۆشیاریی تەواوی ئەندامانی سەر بەو تەریقەتە.

لە کۆمەڵگەیەکی بەم جۆرەدا نەك هەر شتێکی سەیر نییە، بەڵکو چاوەڕوانکراویشە، کە ئیرەییو حەزی زۆر بۆ دەسەڵات و پاوانخوازی لە نێوان جەمسەرە باڵاکانی دەسەڵاتی ڕۆحانی، نەك هەر نەتوانن جیاوازییەکانی یەکتری قبوڵ بکەن و بەجیاوازییەوە لە هەوڵی یەکخستن و کەرتە کۆمەڵایەتییە جیاجیاکانی کۆمەڵگەدا بن، بەڵکو ناکۆك بن و ناکۆکیشیان تا ئاستی بە کافرکردنی یەکتری و فەتوای کوشتن بڕوات. لێرەوە دەکرێت بڵێین: ناکۆکییەکانی نێوان ئەم دوو تەریقەتە هێندەی ناکۆکیی قووڵە بۆ هێشتنەوەو ڕەواییدان بە دەسەڵاتی تاکڕەهەندیی ڕۆحانیی ڕێبەرانی تەریقەت، هێندە بریتی نییە لە هەوڵ لە پێناوی یەکخستنی کۆمەڵگەو چاکسازی لە ژیانی کۆمەڵایەتیو ئابووریی ئەندامەکانیدا.

وێڕای ئەو ململانێو ناکۆکییەش، کە بێگومان کاریگەری زۆری بۆ سەر ژیانی سیاسیو کۆمەڵایەتیو ئابووری و بە هەدەر دانی وزەو توانا ماددی و مرۆییەکانی کۆمەڵگەی کوردی هەبوو، بەڵام هێشتا هێزی ڕۆحانیی شێخان لەنێو لایەنگرو پەیڕەوکەرانیان بەتایبەتی و کۆمەڵگەی کوردی بە گشتی، ڕیشەو قووڵاییەکی ڕۆحی ــ کۆمەڵایەتیی بەهێزی هەبوو، هێشتاو بۆ ماوەیەکی درێژتریش لەو ڕۆژگارە، شێخەکانی سەر بە ڕێبازەکانی تەریقەتەکانی سۆفیزم لە کوردستاندا ڕۆڵێکی گەورەیان لەچارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتییە گەورەکانی نێوان خێڵ و هۆزەکانی کورددا بووە، ژمارەیەکی زۆری خەڵکیشroویان دەکردە تەکیەو خانەقاکان بە مەبەستی خۆپاراستنیان لە نادادپەروەریی دەسەڵاتی سیاسیو گەیاندنی کێشەکانیان بەکاربەدەستان. بەو مانایە شێخان نەك تەنها ڕێبەری ڕۆحانی، بەڵکو هێزی ناوبژیکاری خودی هۆزەکان، هۆزو دەسەڵاتیش بوون. ئەمەش چەند سەنگ و قورسایی ڕێبەرانی تەریقەتی سۆفیزمی بەهێز دەکرد، هێندەش بنەمای جەماوەریی ئەو تەریقەتانەی لە نێو خەڵکی کورددا بەرینترو فراوانتر دەکرد، هەر بۆیە لە ئەنجامی گۆڕانکارییە سیاسیو کۆمەڵایەتییەکاندا شتێکی چاوەڕواننەکراو نەبوو، ئەگەر شێخانی تەریقەت سەرباری ڕێبەرایەتیی ڕۆحی ببنە ڕێبەری جوڵانەوە سیاسییەکانیش و سەرکردایەتیی بزاڤی ڕزگاریخوازیی نەتەوەییو نیشتمانیی گەلی کورد لە ئەستۆ بگرن، ئەمە خۆی لە خۆیدا هەردووك لایەنی چاك و خراپی لە خۆدا کۆدەکردەوە.